

Matylda Zatorska

Temat rozprawy: *Polska proza historyczna kobiet po 2000 roku*

Streszczenie

Problematyka pracy dotyczy prozy historycznej kobiet po 2000 roku, zagadnienia, które nie doczekało się dotąd szerszych omówień. Kreszę w niej jej szczegółową panoramę, zwracając uwagę na wybierane przez pisarki gatunki, a także problematykę utworów i sposoby widzenia przez nie różnych epok z przeszłości – od starożytności po okres II wojny światowej. Pisarstwo historyczne kobiet jest (z nielicznymi wyjątkami najbardziej znanych Zofii Kossak, Hanny Malewskiej i Jadwigi Żylińskiej) mniej rozpoznaną przestrzenią polskiej literatury, tymczasem stanowi jej istotną i wartą poznania część. Należy głównie do obiegu popularnego – ze wszelkimi tej przynależności konsekwencjami. W tym obszarze prozy uwidaczniają się także niektóre postulaty krytyki feministycznej. Niekiedy pisarki podejmują tematy słabiej obecne w literaturze głównego nurtu, dążą do przywrócenia pamięci o zapomnianych postaciach kobiet z polskiej i światowej historii, zadają w swoich utworach ważne pytania o ich status w dziejach i zmieniające się w historii relacje płci. Obok wyraźnej feminizacji historii w nowej prozie historycznej kobiet można dostrzec: schematyczność fabuł, kliszowość oraz tylko częściowe spożytkowanie potencjałów złożonych i niekiedy tylko częściowo rozpoznanych biografii kobiet i opowiadanych historii.

Pierwszy rozdział pracy, zatytułowany *Polskie pisarstwo historyczne kobiet do 2000 roku. Rekonesans*, zawiera przegląd i charakterystykę twórczości historycznej kobiet od początków XIX wieku po rok 2000. Przedstawiam w nim jej rozwój oraz przemiany na tle literatury pisanej przez mężczyzn, długo uchodzącej za uniwersalną. Pisarki – szczególnie w XX wieku – łączyły, z różnym skutkiem, aspekt rozrywkowy swoich utworów z celami dydaktycznymi, które wraz ze zmianami politycznymi stopniowo traciły na znaczeniu. Przywołuję autorki znane, dla których historia była głównym tematem twórczości (wspomniane Kossak, Malewska, Żylińska), częściej jednak przedstawiam pisarki zapomniane, których twórczość rzadko budzi zainteresowanie badaczy i badaczek. Ich utwory nie zapisały się w historii literatury nie tylko z powodu często przypisywanej im słabości artystycznej lub wtórności, ale również ze względu na warunki społeczne, w jakich żyły i pracowały ich twórczynie.

Rozdział drugi, opatrzony tytułem *Romans powieści z przeszłością. Charakterystyka pisarstwa historycznego kobiet po 2000 roku*, zawiera przegląd stanowisk badaczek i badaczy literatury popularnej, dostrzegających w niej różne możliwości interpretacyjne i wskazujących na jej rolę jako tej, która najszybciej odpowiada na potrzeby czytelników i czytelniczek,

stanowi odbicie ich oczekiwań, wpływa na postrzeganie postaci historycznych oraz ról społecznych i płciowych odgrywanych w przeszłości przez kobiety i mężczyzn. Charakteryzuję tu stan badań nad fikcją historyczną kobiet na gruncie zachodnim i polskim, zwracając uwagę na mody literackie i źródła inspiracji dla analizowanych powieści, którymi są przede wszystkim przekłady z języków obcych oraz telewizyjne seriale historyczne.

Wprowadzam rozróżnienie na literaturę feminocentryczną – w niewielkim stopniu wiążącą się z rewizją spojrzenia na przeszłość i poprzestającą na przypomnieniu pomijanych postaci kobiecych, zawierającą nieznaczne modyfikacje schematów gatunkowych i kulturowych – oraz feministyczną, określaną także jako herstoryczna, polemiczną wobec dominujących narracji, demaskującą męskocentryczne mechanizmy tworzenia historii oraz nadużycia władzy nad kobiecą seksualnością i ciałem. Omawiam także najpopularniejsze wśród polskich pisarek gatunki literackie: romans, sagę rodzinną, kryminał historyczny, powieść biograficzną i historyczno-fantastyczną.

Ostatni podrozdział drugiego rozdziału nosi tytuł „*Brakująca połowa dziejów*”. *Gatunki non-fiction i nurt popularyzatorski*. Również w tym obszarze interesującej mnie literatury zaznacza się podział na odmianę feminocentryczną i feministyczną/herstoryczną. Pierwsza z nich jest wyraźniej obecna w polskiej literaturze po roku 2000 i stanowi kontynuację dawnego sposobu pisania o dziejach, co wyraża się w wyborze rozpoznawalnych konwencji gatunkowych oraz ukazywaniu bohaterów i bohaterek w tradycyjnych rolach społecznych i płciowych. Przykładem reprezentujących tę tendencję utworów są książki wydawane w serii Znak Horyzont, zawierające w tytule słowo „dziewczyny” lub „Polki”, napisane m.in. przez Annę Herbich i Magdę Łucyan. Drugą grupę tworzą utwory autorek komplikujących schematy gatunkowe, wybierających formę reportażu historycznego lub historii rodzinnej, podejmujących grę z konwencjonalnymi przedstawieniami i tworzących postaci o złożonym rysie psychologicznym, przekraczające genderowe ograniczenia. Można tu wymienić prace: Alicji Urbanik-Kopeć, Joanny Ostrowskiej, Anny Kowalczyk a także liczne reportaże historyczne i biograficzne (Magdaleny Grzebałkowskiej, Olgi Gitkiewicz). Autorki wskazują na niemożność opowiedzenia pełnej prawdy o przeszłości i udzielenia jednoznacznych odpowiedzi dotyczących decyzji i motywacji ich bohaterek i bohaterów.

Najobszerniejszy, trzeci rozdział pracy – *Przeszłość w prozie historycznej kobiet po roku 2000: temat, problem, kostium, kontekst czy produkt?* – dotyczy obrazu przeszłości w literaturze najnowszej i stanowi próbę scharakteryzowania najważniejszych obszarów współczesnej prozy historycznej kobiet. Skoncentrowałam się na literaturze popularnej, w mniejszym stopniu na mającej szerszą recepcję krytyczną i naukową prozie przedstawicielek głównego nurtu.

Omawiam przede wszystkim literackie fikcje (lub beletrystykę), ale także takie utwory, których autorki deklarują odwołania do rodzinnej historii. Są to zazwyczaj narracje nie tyle historyczne, co inspirowane przeszłością. Omawiane w tym rozdziale utwory podzieliłam według kryterium tematycznego, uwzględniając zainteresowanie autorek poszczególnymi epokami historycznymi. Nawiązałam zarówno do tradycyjnych periodyzacji historiograficznych (antykwizm, średniowiecze, renesans, barok i sarmatyzm), jak i podziałów mających charakter kulturowy (kategoria dziewiętnastowieczności). Akcja omawianych utworów rozgrywa się w przedziale od starożytności i antyku po zakończenie II wojny światowej. Ważny jest dla mnie widoczny w utworach stosunek autorek do rozmaitych stereotypów: płciowych, narodowościowych, klasowych, które pojawiają się w popkulturze.

Utwory dotyczące epok dawnych reprezentują różne odmiany powieści biograficznej. Powieści osadzone w realiach średniowiecza nawiązują do konwencji przygodowej (niekiedy przypominają ukształtowany w latach powojennych nurt piastowski), często zawierają wątki fantastyczne (cykl *Odrodzone Królestwo* Elżbiety Cherezińskiej). Największą grupę utworów o XIX i XX wieku tworzą sagi rodzinne, rozgrywające się na tle wszystkich ważnych wydarzeń tego czasu, a także powieści obyczajowe i romanse – niekiedy konwencje te łączą się na przestrzeni jednej powieści. W stosunku do utworów osadzonych w innych epokach zwraca uwagę skromniejsza ilość literackich biografii. Pisarki częściej kreują utwory fikcjonalne lub inspirowane rodzinnymi wspomnieniami, w których postacie historyczne pojawiają się na dalszym planie. Zbeletryzowane biografie dotyczą przede wszystkim artystek i artystów (w przypadku epok dawnych były to głównie władczynie i władcy), niekiedy osób związanych ze światem polityki.

Autorki prozy popularnej czasami komplikują obraz przeszłości, odwołując się do nierówności społecznych i ekonomicznych, zagmatwanej sytuacji politycznej, realiów gospodarczych, tworzą szerszą panoramę społeczną przez wprowadzenie bohaterów i bohaterów wywodzących się z różnych klas społecznych, należących do mniejszości etnicznych i religijnych. Te podziały są przez nie, podobnie jak stereotypy narodowościowe, traktowane instrumentalnie, przede wszystkim jako utrudnienie miłosnych perypetii postaci. Wskazują także na najbardziej zajmujące je zagadnienia, wśród których najważniejszym wydaje się sytuacja kobiety w przeszłości, ulegająca zmianom w efekcie intensyfikujących się od drugiej połowy XIX wieku przemian obyczajowych, społecznych, politycznych i kulturowych, umożliwiającym kobietom podejmowanie pracy zawodowej i edukację. Poszukuję również odpowiedzi na pytanie postawione w tytule, a dotyczące statusu przeszłości w prozie historycznej kobiet.

Wieńczący pracę rozdział „Przeглядanie się w lustrze przeszłości”. Powieści historyczne Ewy Stachniak dotyczy głównych wątków twórczości piszącej w języku angielskim kanadyjskiej pisarki polskiego pochodzenia, autorki tłumaczonych na wiele języków powieści biograficznych, poświęconym interesującym, wielowymiarowym postaciom kobiet z przeszłości (m.in. Zofii Potockiej, Delfinie Potockiej, Elizie Branickiej, Bronisławie Niżyńskiej). Pisarka, patrząc z dystansu na dzieje Polski i Europy, wydobywa z niej uniwersalne i aktualne znaczenia oraz opowiada o nich tak, by były bliskie i zrozumiałe dla czytelników i czytelniczek na całym świecie. Skupiam się na charakterystyce bohaterek jej powieści w kontekście zagadnień (e)migracji, tożsamości oraz dylematów sztuki i tworzenia.

W *Zakończeniu* odpowiadam na zadane w tytule trzeciego rozdziału rozprawy pytanie o rolę przeszłości w powstałej po roku 2000 prozie historycznej kobiet. Jest ona zarówno lepiej lub gorzej wykonanym kostiumem, za którym kryje się współczesny człowiek, jak i kontekstem oraz problemem dla pisarek, poszukujących w niej odpowiedzi na pytania o rodzinną przeszłość i własną tożsamość, a także zmieniające się relacje płci. Nader często jednakże historia bywa „produktem”, o czym świadczą masowo powstające, komercyjne powieści („kiczoromanse” holokaustowe i osadzone w realiach II wojny światowej). Pracę zamyka *Bibliografia* oraz *Aneks* zawierający w miarę kompletny spis pisarstwa historycznego kobiet od XIX wieku do roku 2023.

04 04 2023
M. Katorvska